

УДК 111.32

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ ГЕРОЇЗМУ

Микольченко В.С.

В статті аналізується становлення уявлень про героїв та героїзм в українській філософській думці. Підкреслюється необхідність перегляду та формування образу сучасного героя, який повинен акумулювати у собі досвід пращурів.

Ключові слова: *герой, героїзм, героїчне.*

Традицій українського героїзму беруть свій початок за часів Київської Русі та формуються під впливом християнства та слав'янської міфології. У давніх слов'ян розвивалася багата усна народна творчість, в контексті якої значного поширення набули билини, в котрих прославлялася любов до рідної землі, героїзм її захисників, засуджувалася несправедливість тощо. Поєднання духовної культури українців, міфологічних настанов сформованих згідно християнським канонам сприяли розвитку ідей кордоцентризму.

Кордоцентризм української філософії був завжди нерозривно пов'язаний з осмисленням відповідального ставлення людини до буття. Її самоствердження у світі потребує орієнтації на особисту відповідальність перед Богом, сім'єю, народом, Батьківщиною, самим собою, яка зароджується та зосереджується в глибинах серця [1, с. 59]. Саме кордоцентричність української філософії піднімає на особливий рівень героїзм української нації.

Аналіз поглядів українських філософів дозволяє нам розпізнати особливості українського менталітету, серед яких більшість дослідників виділяють: індивідуалізм, гуманність, демократизм, волелюбність, толерантність та миролюбність, милосердність, щирість і душевність, хазяйновитість, оптимізм тощо, проте серед найтиповіших рис українця вирізняється і героїзм. Визначення героя та героїчного у працях українських філософів акумулює попередні надбання, відобразивши у своїх тлумаченнях героїчний національний дух.

За часів Київської Русі відбулися зрушення в самосвідомості людей, які відмовлялися сприймати себе як частку природи, а поступово починали усвідомлювати себе господарями власної землі. У цьому контексті набували великого значення такі поняття, як «честь», «гідність», «слава», що є обов'язковими складовими героїзму. В цей час герой був сильним і мужнім, святим, який перемагав ворога не лише за допомогою зброї, але і силою духу. Сутність людини, проблеми її існування усвідомлювалися за формулою «людина-Бог» і носили релігійний характер. Тому не дивно, що і герої тоді розглядалися як посланці Божі.

Історія України дає дуже багато прикладів високого героїзму, і всі вони стверджують ту думку, що героїзм є, в першу чергу, висока індивідуальність. Так, великим героєм виступає князь Святослав Завойовник, усе життя якого було героїчним, бо він віддав його Україні. Буденність для нього стояло на задньому плані, поступаючись справам державним. Таким же героєм був Володимир Мономах, що об'єднав у собі незрівнянну мужність і християнську гуманність, рішучість вояка і велику розсудливість. У нього, як й у Святослава, на першому місці стояла Вітчизна. Не шадити життя для неї закликав він також і своїх дітей.

Особливе місце серед героїв часів Київської Русі займає Князь Володимир, який постає у трьох героїчних іпостасях, про що свідчать документальні джерела того часу та усна народна творчість. По-перше, це герой-святий - таке героїчне піднесення він здобув як хреститель Русі, що стало ключовою зміною в історії нашої держави; він почав долучати українську спільноту до європейської культури, розбудовувати державу. Залучення давньослов'янського суспільства до європейської спільноти робить його світським героєм. Третя героїчна іпостась Володимира – герой-державник, яке він отримав за активну розбудову української державності.

За часів Київської Русі, через особливе її географічне положення та сусідства з ворожими племенами, воїном ставав кожен, навіть не дивлячись на гендерні відмінності. Воїнська культура в цей період була просякнута народністю, усезагальністю, тому все населення зорієнтовувалося на військовий ідеал. Така тенденція зберігалася і за часів козаччини.

«Українська людина пограниччя був козак, що в XVI-XVII ст. став репрезентативним типом свого народу» [2, с. 149]. Українська історія наводить безліч прикладів народних героїчних діянь в усі часи свого творення, але беззаперечно, що найбагатшим на героїв часом була козацька доба. Герой козацької доби постає перед нами в різних іпостасях: він може бути напівлицарем, напівгулякою, є в ньому й риси релігійного аскета, безстрашного захисника православної віри від її архетипальних ворогів — турок і татар [3, с. 96]. Обґрунтовуючи героїзм українців у часи козаччини, О. Кульчицький писав: «Під впливом історичних чинників у козацтві центр ваги життя переноситься з існування з турботами про саме життя на збереження лицарської честі, на завдання оборони, віри як «потойбічної трансценденції» і земних «поцейбічних вольностей» української людини. Козацька погорда до земних дїбр... була проявом такого «відштовхування» від самого існування в ім'я вищої форми буття» [4, с. 713].

На початку XVI ст. в суспільному і духовному житті України почали відбуватися зміни, що торкнулися політичних реалій, способу життя та мислення українців. Усі ці зрушення проходили завдяки діяльності українського козацтва, котре породило велику кількість героїв української землі. Імена Наливайка, Сагайдачного, Сірка, Богдана Хмельницького, Богуна та багатьох інших назавжди залишаться в пам'яті нашого народу як імена великих героїв, що над усе ставили благо України. У цей час відбувалася національно-визвольна боротьба нашого народу, яка завжди характеризувалася жертовністю та героїзмом її борців, серед них переважна більшість була козаками. Але, безперечно, найбільш яскравою героїчною особистістю в цей час є постать Богдана Хмельницького, який має «два полюси у відношенні до героїчного: у системі першого героїзується військова звитяга, у

системі другого – політична мудрість, замішана на терпінні та виваженості» [5, с. 149]. Саме поєднання цих двох полюсів і створює цілісну героїчну постать гетьмана.

Більшість дослідників української ментальності, і з цим не можна не погодитися, вважають, що не лише особливість географічного положення створює український характер, а саме специфіка геополітичної ситуації України стала вирішальним чинником у формуванні героїзму в козацьку добу. Особливість полягає у віковому існуванні на межі ворожого стану, що ніс постійну загрозу смерті, ризик, здатність до перенесення значних труднощів і тривалих бід.

Саме доба козаччини створила той особливий генетичний код народу, що програмував одночасно і козака, і селянина-хлібороба, і жінку-матір на відродження української нації та державності. Ось чому українська ментальність піднімає поняття «козак» до мірила вартості людини, бо це, перш за все, мужній, з високим почуттям гідності та відданий власній державі чоловік. «На Запоріжжі, – писав М. Грушевський, – в умовах постійної небезпеки, в атмосфері героїчної боротьби склалися чудові традиції січового побратимства, почуття дружби, взаємодопомоги й самопожертви» [6, с. 17].

Першим українським філософом, що звернувся до проблеми героїзму був Г. Сковорода. У праці «Азбука Світу» він проаналізував усі надбання народної творчості, писемні джерела минушини та сформулював ідею Священного героїзму в площині філософської думки.

У вченні про обов'язки воїна і лицаря Сковорода показує їх, як яскравий приклад відчуття героїчного світу. Мислитель вважає, що добре виконувати своє призначення у світі можна лише згідно зі своєю внутрішньою природою, він формує закони героїчної етики для воїнів. «Хто роджений воїном, тримайся бадьоро, озбройся, а природою скоро навчишся. Захищай хліборобство і купецтво від внутрішніх грабіжників, зовнішніх ворогів. Тут твоє щастя і радість. Бережи звання як око. Що солодше уродженому воїнові, як воєнне діло... Не бійся вмерти тілесно, бо будеш кожному хвилину терпіти смерть духовну» [7, с. 347]. Як бачимо, життя воїна, на думку філософа, є жертвою Богів, а від виконання ним своїх обов'язків залежить його спасіння. Обов'язком кожного лицаря є боротьба за правду разом із Богом. Саме за умов дотримання таких настанов козак зможе досягти щастя і спасіння. Зрада героїчним ідеалам навпаки призведе до духовної смерті.

Учення Г. Сковороди про етику героїчного лицарства залишається актуальним протягом усієї історії України, та особливо важливо зрозуміти слова філософа для нинішнього відтворення українського духу в державі.

Українська ідея уособлювалася також у творчості М. Костомарова, М. Грушевського, котрі закликали народ до боротьби за волю. «Національна ідея в такому «доленосному» плані – те, що об'єднує народ на переломних, критичних етапах історії, пробуджує в ньому героїзм, готовність до подвигу, жертвності в ім'я важливої і навіть великої мети» [8, с. 69]. Так, у своїх роздумах М. Костомаров на перше місце ставить людину та її вчинки, які здатні на певному історичному етапі перерости у героїчні дії. У праці «Дві руські народності» мислитель показує особливість української нації, силу героїчних постатей та індивідуальність історичного розвитку.

У своїх працях М. Грушевський прагнув показати особливість українського народу, його культури, показати особливий бунтарський дух народу. Рушійною силою історії філософ вбачав весь народ, а особливу увагу приділяв героїчним постатям, що народжувалися серед звичайних селян, козаків та міщан. Саме героїчні постаті на переламних етапах історії сприяли опору народних мас та боротьбі за незалежність України.

Для розуміння української історіософії філософ брав до уваги три основні категорії – народ, державу і героя в історії, які ввібрали в себе надбання різних філософських систем. Так, науковець розглядає народ як поняття метафізики романтичного періоду, державу – як анархічно-соціалістичний термін, а «героя в історії» – як позитивістську концепцію, нерозривно пов'язуючи ці складові і виставляючи на перший план народ, а не окрему особистість. На його думку, «герої в історії» народжуються не самостійно, а лише при визначенні потреб народу, у конкретно-історичних умовах, де герой і повинен шукати підтримки і розуміння. Цей факт підтверджується словами мислителя: «Люди, а втім історичні постаті є продуктом епохи і середовища» [6, с. 328].

У своїх роздумах дослідник виступає проти ідеалізації героїв і сприйняття їх як об'єктів історії. М. Грушевський чітко бачить у героїчних особистостях самостійних суб'єктів, що діють згідно з власним розумом, силою та вольовими якостями.

Наступний етап формування образу українського героя пов'язаний з другим «національним відродженням», яке відображається у творчості О. Кульчицький, Д. Донцов, В. Липинський, концепції котрих відрізняються ідеологічною спрямованістю, політичною направленістю, світоглядними компонентами, що стали складовими національної української героїчної традиції.

Особливо цінними для дослідження уявлень про українського героя є думки О. Кульчицького. Виняткову увагу філософ приділяє історичним чинникам формування української ментальності, пов'язуючи її особливості з геополітичним розташуванням України, перебуванням українця на межі «можливого існування», випадковості, страждання, загрози смерті. Саме вплив цих негативних явищ сприяв зміні буття з нижчої форми на його вищу екзистенційну, що переступає межі життя: чесність, воля, віра, героїка. Проте філософ зауважує, що наявність такого стилю життя, як «Vita heroïka», формує й інший «анабіотичний» стиль життя – «Vita minima», спрямований на те, щоб перечекати і винести негоди історичного процесу.

Особливу увагу Кульчицький приділяє національній самосвідомості, що, на його думку, і з цим неможливо не погодитися, відіграє вирішальну роль у формуванні героїчного духу української нації. Формотворчими чинниками національної самосвідомості, які визначають її характер і предметний зміст, виступають:

– расовий, або біологічний: наявність у різних спільнот людей своєрідних психічних характерів;

– геопсихічний: вплив природно-географічного середовища, краєвиду, особливостей клімату, природних умов для певного типу господарської діяльності й традиційної культури;

– історичний: це компонент формування і розвитку нації, що фіксується в історичній пам'яті народу, у формах національної культури і в реальному геополітичному становищі нації;

– соціопсихічний: соціальна структура суспільства з характерним ансамблем класів, соціальних груп, культурних кіл у специфіці їх взаємозв'язків домінування, підпорядкування й орієнтації;

– культурно-морфічний: належність національної культури до певного регіонального (європейського, азіатського, африканського і т.ін., східного, західного тощо) культурного кола, периферійний, центральний чи якийсь інший характер цієї належності;

– доглибиннопсихічний: наявність комплексів мрійливості, меншовартості, месіанства і т. ін. та окремих архетипів у колективному підсвідомому [Див.: 9, с. 54]. Усі вищезазначені чинники впливають на формування духу нації, її свідомості та героїчної складової, кристалізацію героїзму української нації.

Філософські роздуми мислителя спрямовані на вивчення, аналіз етнопсихологічних та історико-культурних складових української нації. Ним розглядаються расові геополітичні фактори через призму впливу історичних, соціальних, культурних, психологічних чинників, а також відстежуються позитивні і негативні риси українців, що формують «душу» української нації. У своїх дослідженнях філософ використовує метод генетичного дослідження складових психології українця. Всі вищезазначені чинники створюють чітку картину української ментальності лише разом та відтворюють «етнопсихе українського етнотипу» [4, с. 67].

Аналізуючи твори Д. Донцова, слід звернути особливу увагу на те, що всі вони пронизані яскравими епітетами по відношенню до України, яка описана філософом героїчною, могутньою державою. Донцов наголошував на необхідності героїчної компоненти для існування нації, пов'язаної з діяльністю національних героїв. У його трактуванні герой найкраще втілює волю до влади, а культ героїв є важливою складовою ідеології українського націоналізму. Мислитель писав: «Часто ця воля виявляється як героїзм. Герой або накидає свою волю оточенню, перемагає, або не приймає цього оточення, не дає йому зігнути свою нескорену волю, не хилиться перед ним, і гине, але не визнає чужої волі над собою. Він шукає смерті, воліючи її від упокорення перед зненавидженим оточенням» [10, с.151]. Хоча герой у націоналізмі є обраною людиною, надлюдиною, проте це не егоїст, а жертва. Герої приносять у жертву всі свої особисті інтереси задля загального блага та вищих ідей, а воля до влади реалізується у волі до самовладного буття його нації. Без прагнення до боротьби, на думку Донцова, неможливі героїчні вчинки та тріумф нової ідеї, яка покликана змінити світ.

У своїх поглядах Д. Донцов схилився до беззаперечного визнання ключової ролі окремої особистості у творенні історичного процесу, а героїзм він трактував як основну силу, що штовхає людину зокрема та націю в цілому на національну боротьбу, творення власної держави. Мислитель підкреслював, що українська нація не однорідна, а структурована, тому кожна соціальна група повинна перебувати, на його думку, на своєму місці. Носієм моральних ідей, чеснот, законів усієї нації є меншість (еліта), яка править усією нацією, суспільством. Ця меншість «...суворо карає всякі відсередкові егоїстичні тенденції в лоні своєї групи чи суспільства, не піддаючись голосу фальшивої «людяності», не дозволяючи тим егоїстичним тенденціям розсадити суспільність, яку тримають вкупі і в силі лише ця пильність провідної каста та її чесноти...» [11, с. 16]. На його думку, герой нав'язує свою

волю оточуючим, а якщо героя не сприймають, то й він ігнорує оточення, не підлаштовується під обставини і не дає зламати свою волю.

Тому український національний світогляд утілює не лише ідеали християнства, а й, на противагу християнській ідеології, підносить героїчну особистість, яка спирається на розум, моральні переконання, керує власними емоціями та почуттями, стримує їх при необхідності. Національні інтереси для героя виходять на перший план, відсуваючи власні потреби та інтереси. Саме такі люди, на нашу думку, з'являються під впливом історичних подій, що потребують чіткого визначення соціальної позиції, згідно з якою і буде вестись поведінка героїчної особистості надалі.

Концепція В. Липинського складається з елементів елітизму, ірраціоналізму, волюнтаризму в розумінні героїчного і є мікрокультурним обґрунтуванням козацького героїзму, про що свідчать «легенди Гетьманської, Гетьмана і його Роду як самотнього, реального, живого Символу України» [12, с. 28]. У своїх творах мислитель розмірковує над мікрокультурним обґрунтуванням козацького героїзму, героїзму окремих постатей і приходять до висновку, що доба козащини була базовою героїчною епохою в Україні. Саме ця епоха, на його думку, є епохою величезної енергії нації, що спочивала в міцних і твердих руках завзятого козацького класу [Див.: 13, с. 21]. Козацтво Липинський бачить в основі українського героїзму, його базовий елемент, що призводить до бажання великого, слави та подвигу, направлених на збереження культури українського народу, державності, а також відзначає час діяльності «наших предків-козаків» як героїчну добу існування української нації [Див.: 14, с. 293].

Аналізуючи думки В. Липинського, можна чітко простежити, що козацтво позиціонується ним як національна українська аристократія, але за своєю ідейністю і благородством порівнюється ним з лицарством. На думку мислителя, героїзмом наділено не лише козацтво в цілому, а й окремі козацькі діячі, головним з яких є Богдан Хмельницький.

Дослідники творчості Липинського вказують на багатоманітність його тлумачень образу Богдана Хмельницького як, наприклад, богообраного, носія влади своєрідного характеру, глибокого знавця духовної культури українців, їх психологічних спонукальних чинників тощо [Див.: 15, с. 22-23]. І дійсно, Хмельницький виступає в роздумах мислителя уособленням цілої української нації, носієм національної віри, який зміг об'єднати українців у державу та є не лише історичною постаттю, а й українським героєм.

У концепції В. Липинського можна виділити й інші види героїзму: хліборобський (трактується як буттєво необхідний для української нації), героїзація інтелігенції (ґрунтується на творенні інтелігенцією духовних цінностей нації) і релігійно-культурний (підносить київських князів, що підтримали християнську віру). Таким є розуміння українського героїзму В'ячеславом Липинським, що ґрунтується на виразних прикладах національної традиції.

Історія українського народу просякнута героїчними подвигами, які чинилися її синами в боротьбі за волю. Український народ завжди звеличував своїх героїв та увічнював їх вчинки для нащадків у наукових, художніх, літературних творах. Для українців завжди є характерна «запальна вдача», яка і сприяла героїчному подвигу не лише заради себе, а задля своєї землі. І саме тому поняття «герой» і «патріот»

завжди є тотожними для нашого народу. В усі часи український герой вирізняється не лише фізичною досконалістю, а й духовною мудрістю. Отже, «героїзм – найкраще виявлення самовідданості і мужності у виконанні героїчного обов'язку, що вимагає стійкості, готовності до самопожертви» [16, с. 102].

В українському гуманітарному дискурсі напрацьовані певні підходи до розвитку даної проблематики. Однак історичні факти, у тому числі роки тоталітаризму, репресій та голодомору є кроком до пригнічення героїчних поривів. Сьогодні патріотично налаштований українець прагне глибше дізнатися, проаналізувати та переосмислити історію власної держави, рівень її духовності, знайти в минулому орієнтири, які б могли наслідувати сучасники.

Список літератури

12. Цимбал Т.В. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії / Т. В. Цимбал. – Київ, Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. – 396 с.
13. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе.: В 2 т. – К., 1994. – Т.1. – 528 с.
14. Гриценко О. Герої / О. Гриценко // Нариси української популярної культури ; [за ред. О. Гриценко]. – К.: УЦКД, 1998 – 760 с.
15. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О.Кульчицький // Енциклопедія Українознавства: у 2 т. – Мюнхен – Нью-Йорк: Молоде життя, 1949, - Т. 1. – 718 с.
16. Замостьянов А.А. Герой русской поэзии XVIII века: истоки образа / А. А. Замостьянов. – М.: АНО «Переправа», 2010 – 236 с.
17. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Харків: Держ. в-во. України, 1928. – Т. 2. – 634 с.
18. Сковорода Г. Повне зібрання творів / Г. Сковорода – К.: Наукова думка, 1973. – Т.1. – 532с.
19. Казанський В. Нація і держава: культура, ідеологія, духовність / В. Казанський – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 336 с.
20. Кульчицький О. Світовідчуття українця / О. Кульчицький. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
21. Донцов Д. Націоналізм. – Вінниця: ДП «ДКФ». - 2006. – 396 с.
22. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 342 с.
23. Липинський В. Листи до братів хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.: Документи і матеріали. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. 1. – С. 483-506.
24. Липинський В. Україна на переломі (1657-1659) / В. липинський. – К.: Дніпро, 1997. – 303 с.
25. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М.: «Терра-книжный клуб», «Республика» 1998. – 384 с.
26. Соловйов О. В. Липинський про харизматичну особистість Богдана Хмельницького / О. В. Соловйов // В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення: Збірник наукових праць – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2001. – 188 с.
27. Сапронов П.А. Феномен героїзму / П. А. Сапронов. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная академия», 2005. – 512 с.

Микольсенко В.С. Особенности украинского философского дискурса героизма // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2014. – Т.27 (66). – № 1-2. – С. 271–278.

В статье анализируется становление представлений о героях и героизме в украинской философии. Подчеркивается необходимость пересмотра и формирования образа современного героя, который должен аккумулировать в себе опыт предков.

Ключевые слова: герой, героизм, героическое.

Mikol'chenko V. Features of Ukrainian philosophical analysis of heroism // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2014.– Vol. 27 (66). – № 1-2. – P. 271–278.

In the article is analysed becoming of ideas about heroes and heroism in the Ukrainian philosophical mind. The necessity of revision and forming of character of modern hero, that must accumulate in itself experience of ancestors, is underlined.

Traditions of the Ukrainian heroism originate from the times of Kievan Rus ' and formed under the influence of Christianity and the Slavic mythology. The ancient Slavs developed a rich folklore, in the context of which the prevalent epics, which celebrate the love to the native land, the heroism of its defenders condemn the injustice and etc.

In the Ukrainian Humanities discourse of certain approaches to the development of this issue. However, historical facts, including the period of totalitarianism, repression and famine is a step to oppression heroic impulses. Today patriotically configured Ukrainian wants to better understand, analyze and reconsider the history of their own state, and its level of spirituality, found in the past benchmarks, which would imitate his contemporaries.

Keywords: hero, heroism, heroic.